

Branka Bogavac
SUSRET JE NAJVEĆI DAR

Branka Bogavac

SUSRET
JE NAJVEĆI
DAR

NARODNA
KNJIŽA

MIBA
BOOKS

2019.

Izdavač

Narodna knjiga
Novaka Miloševa 12, Podgorica

Glavni i odgovorni urednik

Miodrag Minić

Za izdavača

Branko Vukčević

Suizdavač

Miba books, DOO
Dušana Vukasovića 33, Beograd

Lektura i korektura

Sonja Živaljević

Priprema za štampu

Aleksandar Petrović

Plasman za Crnu Goru

+382/20-232-230

+382/69-025-535

Plasman za Srbiju

011/713-80-36

065/2783-448

Tiraž

1.000 primjeraka

Štampa

Neven, Beograd

www.mibabooks.rs

Riječ je trajnija od života

Kada sam pročitao knjigu Branke Bogavac *Susret je najveći dar*, a čitao sam predano, bez daha, rekao sam sebi: nema toga ko ne bi napisao predgovor za ovakvu knjigu. Rado bi to učinili njeni sagovornici Miloš i Borhes, Amado, Sioran, Ljosa, Jonesko, Paradžanov, Dirasova, Klod Simon, Ponž, Kadare... Svi veliki i dobronamjerni. Nadasve i zato što je knjiga dobronamjerna, kao život što ju je pisao. Živjeti s dobrim namjerama, to je najveći smisao. Ova knjiga je kao život, kao živo biće.

Ona je neprocjenjivo bogatstvo, primjer kako sve, i ono neznatno, malo i nevažno, postaje važno, dragocjeno, zlatno. Život je neuništiv, trajan, prolaznosti nema, *spaseni smo u riječima*. Branka Bogavac je svoj život prenijela u riječi, uspomene u novu stvarnost, jer je *riječ trajnija od života*.

I sam sam, hoću da kažem, ako ni sa čim, a ono djelićem ljubavi i istinske želje doprinio da ova knjiga bude napisana. Sada, kada je napisana, počastvovan sam što u nju uvodim čitoaca. Kada me je autorka pitala prije nego je poslat rukopis iz Pariza, da li ću napisati predgovor, odmah sam prihvatio, bez razmišljanja kao zalog prijateljstvu koje nas veže, koje je duboko, obostrano, dobronamjerno, intelektualno izrodilo mnogo lijepih ideja, intervjuja, tekstova, nezaboravnih druženja, ljeta koja žive, koja se pamte. Druženja su se uglavnom odvijala ljeti kada Branka najviše vremena provodi u Crnoj Gori.

Vrijednost ove knjige je njena *iskrenost*, iskrenost *pri susretu s čovjekom*, prije svega! Događaj koji je zaodjenula u nepotrošivu auru. Svemu dajući nadu i snagu, svjetlost. Bez iskrenosti ovakve knjige bi bile kalkulantske, kratkog daha. Životu se ne može podvaliti! Zato ih je najteže pisati. Svemu je posvetila ljubav: kući na Boru, sestrama, komšijama, mužu Žanu bez kojeg bi njen život bio siromašniji, bratu Dušanu, Borhesu, sagovornicima. Svakoj osobi, događaju, pojavi dat je značaj, važnost i, upravo zbog takvog odnosa, želje da se svemu da trajno obilježje, knjiga je neponovljiva. Ljubav otvara gvozdene kapije, pomjera brda, otvara vasionu. Zlatna nit života sve povezuje, dovodi u sklad i saglasje. *Svaki njen segment mali je svemir*. U njoj živi *sve* prošlo. Ima situacija, a one nijesu

rijetke, kada čitalac zažali što nije autor knjige koju čita. Imao sam taj osjećaj, ne zbog zavisti, već zbog *divljenja*. *A divljenje* je nepogrešiv *etički i estetski sud*. Neko će reći - *pristrasan*. Na takav mogućí zaključak dajem odgovor: srećan sam što je napisana ova knjiga. Rasuti trenuci, ponovo prikupljeni, mozaik u kome svaka kockica ima važnost, sve pojedinačno, i cjelina.

Zbog knjige je vrijedjelo živjeti, putovati, trošiti sebe i novac, biti obuzet strepnjom, sanjati, biti tužan i radostan, nadati se, zaplakati, vjerovati... An- gažovati sebe i porodicu da bi se neki od susreta ostvarili, ništa ne žaleći, ni na čemu ne štedeći. Sve na ovim stranicima pulsira životom.

Od prve knjige za koju zna svjetska književnost, *Epa o Gilgamešu*, gdje je sudbina čovjekova ispričana na najjednostavniji način, preko *Pjesme nad pjesmama*, Šalamovljevih *Priča s Kolime*, do *Knjige o Jovu*, sve su lične, ispovi- jedne, zato dubinske, neponovljive.

Trebalo je imati hrabrosti pa napisati ovu knjigu. Imati *iskrenosti*, ništa ne sakriti niti prikriti, ni pred čim ne dovesti sebe i čitaoca u dilemu. Ovo je knjiga duboke odanosti sebi, rodnom mjestu, koje je uvijek opredjeljujuće, pa i kad nam se čini da nije, odanosti prema roditeljima, bližnjima, prijateljima... *Oda životu i ljubavi* koja je uvijek spasonosna, koja pomaže da zaronimo u sebe, da spoznamo sebe i svijet.

Branka je spoznala svijet: gradove i ljude, događaje koji su obilježili vrijeme kroz koje se kretala, umjetnike koje je sretala, neobičnosti na svom životnom putu... vođena sigurnom rukom i sjajem samo njoj naklonjene zvijezde, stigla je tamo gdje se zaputila, obgrlivši i život i svijet velikim zagrljajem... Osušene trešnje zavičajne u ovoj knjizi su ponovo procvjetale, otac se vratio iz rata, s puta kojim je otišao, samo njemu znanim bespućima, brat je nagrađen za hrabost koju je, u vremenu kukavičluka, nesebično pokazivao, majka se osmjehuje, zadovoljna...

Pred mnogim epizodama zastao sam zadivljen: pred dječjom maštom, pred „tri sunca“ koja su se jednom pojavila na nebu iznad rodnog Bora, sve liči na divnu fatamorganu: život u pariskim pozorištima, koliko i na improvizova- nim predstavama u siromašnom seoskom ambijentu, uz svjetlost petrolejke. Ta svjetlost - *žudnja za životom, za znanjem* - svijetli ovim stranicama dajući im neprolazni sjaj.

Zadivljena Markesovom biografijom, kad bi me pitala prilikom naših su- sreta ili telefonskih razgovora, da li je nakon one velikog Latinoamerikanca dostojno pisati knjige sjećanja, imao sam uvijek isti odgovor - ne treba praviti poređenja. Važna je autentičnost. Ti pišeš tvoju knjigu. A kad se to dogodi, postignut je cilj u životu, literaturi, svemu.

S punom odgovornošću je pristupila svemu i svakom. *Odgovornost* znači *ulazak u sferu istine*, a istine zборе jednostavno: kao što šuma zeleni, trava leluja, vjetar piri, lišće opada... Uvijek sam se divio odvažnim ljudima, velikim gestovima, onima što nose misiju, što se ne boje da kažu što misle.

Branka Bogavac je nosila misiju i ispunila je na najdostojniji način. Trajne su one knjige koje imaju *ličnu* energiju. Takva energija je nepotrošiva!

Svaki čovjek ima svoju svjetlost, treba je samo uočiti. Branka *Bogavac je tu svjetlost uočavala u ljudima*, bližnjima, običnima, i velikima, bez razlike.

Branka se iskreno divi sagovornicima, životu što je obdario neprocjenjivim darom... Njena knjiga je otvorena za one koji će u njoj sebe naći. Toliko sam toga *našeg* našao u njoj. Osjećaj *letjenja* imamo samo pred rijetkim knjigama. Pred ovom sam osjetio svjetlost, nebo i let... čari zemaljskog života.

Zaželio sam i da citiram, zbog Česlava Miloša s kojim je Branka Bogavac imala susret, zbog pjesnika kojega obožavam, i djelo i sudbinu (i sudbine se mogu obožavati kao djela!), zbog ruskih umjetnika koji su slobodu plaćali životom, s kojima je autorka napravila nezaboravne intervjuje, zbog hrabrosti koja je mogla biti plaćena visokom cijenom, zbog Brodskog, tog genija slobode kojeg je iznjedrilo vrijeme straha, pretvorivši ga u metaforu hrabrosti, u buk-tinju koja ne prestaje da svijetli. Takvim duhovima je dato da *iskoče* iz zgloba, iz sistema, kolone, iz vremena, u vanvremeno, da *idu kada drugi ne mogu*, slobodni, kada su drugi zarobljeni. Onaj miloševski *zarobljeni um* treba probiti snom *o slobodi*, raditi za sve, znajući da si u tom času možda jedini, ali da je tebi *sve dato* i da to dato *moraš* ispuniti. To su ličnosti kroz koje se sublimira prošlo i buduće, oni ne mogu izdržati u sobi, na trgu, u učionici, udobnom hotelu, njima slijede robijašnice: *gulazi, sibiri, kolime, gladi i klevete... Zatočena riječ najdalje se čuje*. Mandeljstam takvim vremenima daje otpor *micanjem usana*. Ona dođu i prođu, ostavljajući rane i ožiljke. Iako u ožiljcima, iako zapušениh usta, oni imaju *svoj glas*. Tako bitan, toliko odgovoran!

Ove riječi su za njih i Branku Bogavac koja se *odvažila* da govori sa njima.

U odjeljku posvećenom velikoj ruskoj pjesnikinji Beli Ahmaduljinoj, koju je Branka posjetila na jednom od svojih putovanja u Moskvu, velika dama ruske poezije, najveća poslije Cvetajeve, priča autorki ove knjige:

„Jednom, dok sam recitovala u Lenjingradu, u ogromnoj sali Politehničkog univerziteta, dobila sam cedulju: *Ako se ne plašite, recite šta mislite o Brodskom*. Brodski je bio zabranjen, ime mu se nije smjelo pominjati, ni djelo čitati. Cedulju sam stavila u džep, a onda me odjednom obuzeo bijes, rekla sam: ‘*Hrabri anonimac me pita, šta mislim o Brodskom, ako se ne bojim*.’ Bojim se svakako,

ali ipak odgovaram: on je ukras ruske književnosti i tako će biti dovijeka, a zašto ne živi u vašem gradu, to pitajte nekog drugog. (Tada je bio protjeran na daleki sjever). Njegova poezija – to je remek djelo, trijumf, kraj epohe. U njegovoj knjizi je tako prekrasan predio, i on sam je takav. Bez sumnje, za rusku mladu poeziju – otkrio je nove prostore. Svi naši mladi pretrpjeli su njegov ogroman uticaj. Njegov način pisanja je savršeno, neočekivano rimovanje. Njegova poetika, njegova tehnika danas se uveliko istražuju...“

Uvjeren sam da će nas *spasiti hrabrost i iskrenost*. Zbog mnogih Brankinih sagovornika koji su prošli tamnice, ali nijesu utamničeni. Sve mogu svezati lanci, obuzdati tamničari, ne i duh. On je neobuzdan.

Susret je najveći dar iskrena je i hrabra knjiga! Mislim da bi najljepši moto za nju i njenu autorku bila ona grčka misao: *Budi što jesi*. Kada si svoj – pripadaš svima!

Miraš Martinović
Herceg Novi, 2018.

Knjiga zaveta

Kažu da se u zrelo doba čovek više i bolje seća nekih dalekih događaja iz mladosti nego onoga što je radio prošle nedelje ili meseca. Neko duboko intimno, lirsko, ali neumitno preispitivanje koje je deo sumirajućeg i ublažavajućeg pogleda na sopstveni život koji se udaljava. I to nema veze s onim čime se čovek bavio, s njegovim iluzijama i nadama. Na život pomalo običan ili nedosanjan, gleda se isto tako brižno i setno kao i na onaj naoko zaokružen i ispunjen. To je film jednog života koji se odvija bez fatalnosti i bez tumačenja, s izvesnim tajnim užitkom.

Branka Bogavac je svoj povratak u prošlost najpre bila namenila deci i unucima, da im ostavi svedočanstvo o jednom svetu koji nestaje pred našim očima. Posebno u prvom delu knjige *Susret je najveći dar* u kome se seća života u Crnoj Gori, običaja, svakodnevnog bivanja u oskudnim i često surovim uslovima. A onda je samo sećanje počelo sopstveno tkanje i sve pretvorilo u poverljivu i dirljivu priču o sudbini, onoj same naratorke, ali i njenih bližnjih, o čežnji i snovima od kojih su bila satkana ljudska bića posle Drugog svetskog rata, o njenom dolasku u Francusku u kojoj živi više od pola veka... Provejava kroz sve to i siva pozadina komunizma, „hladnog rata“, dirljiva romantika iz razdoblja mira, ali i izgubljene iluzije generacija i konačno fantastično ostvarenje ličnog sna. Od pomalo stegnutog, ali značajnog opisa nekih radnji, predmeta i pomagala, ton lagano postaje prisniji i opušteniji... Jer je ovo forma za svakoga nova, *priča o sebi*, a posebno za nekoga ko je bio posvećen drugima, trudeći se da ih uvede u sopstveno sećanje na kreativne tokove kroz brojne razgovore sa velikim stvaraočima koje je objavljivala u štampi i u knjigama...

Bogavac se po prvi put našla ne naspram nekog umetnika koga kroz razgovor pokušava da približi sebi i drugima, već naspram sebe same i sopstvenog života koji je poželela da opiše kao neko sećanje, da ga odvije kao filmsku traku...

Osim želje da njeni najbliži na ovaj način saznaju nešto o njenom davnašnjem životu u Jugoslaviji, o Crnoj Gori, kao i o dolasku u Francusku, poznati intervjuer je sada *taj koji priča*... Priča je poput onih nekadašnjih u dugim

zimskim noćima, kada oni dobro utopljeni i ušuškani slušaju nekog ko ume, ima snage i raspoloženja da priča. Bogavac na više mesta priznaje tu novinu, i pita se da li je njen život vredan takve pažnje...

Ali se klupko, u međuvremenu, počelo odmotavati...

Za dramaturgiju pisanja bilo je dovoljno slediti ono što, nažalost, svačiji život nosi kao neminovnu dramu. Drama je ovde rani gubitak oca, koji je nestao a da nikada nisu našli pouzdan trag o njemu, zatim napuštanje zemlje i odlazak u ne toliko daleki, ali svakako nepoznati i tuđi svet, sve preko ratnog detinjstva i poratnog odrastanja u oskudici... (Važno je napomenuti da autor-ka ne teži da nam te nesumnjivo teške događaje predstavi kao traumu, već ih daje u nizu slika iz vremena, kao neki prirodni sled stvari, jer *njena vizija nije tragična*, a duh joj je vedar i pun optimizma.) Ali je bilo važno i slediti, baš kao u samom životu, onu srećnu zvezdu, onu *magiju slučaja* koji nekoga vodi ka mestu velikog ispunjenja... Za autora je to bila Francuska, Pariz, preko isto tako nemogućeg koliko *sudbonosnog* susreta s čovekom njenog života. Ovakve priče liče na „američki san“, na bajku, jer je Branka Bogavac, kako sama često voli da kaže, od čobanice došla do one koja intervjuiše najveće svetske umetnike, dobitnike Nobelove nagrade...

Ljubav nema svoje stalno i posvećeno mesto i može da se desi u prolazu, skoro u letu... Mladi inženjer Žan Le Kont je upravo u metrou ugledao jednu devojkicu koja ga je privukla svojim držanjem i, iako veoma uzdržan, uspeo je da joj priđe pored Trijumfalne kapije, na Place de l'Etoile (Zvezdani trg) i dobije broj telefona. Dovoljno da se život zauvek promeni i njemu i njoj, kojoj je stipendija već istekla i koju je porodica uporno čekala da se vrati u zemlju. I to je ispričano kao da se desilo nekom drugom, bez patosa i bez trijumfa. Jer u bajkovitost ovih sećanja iznad svega spada ta nepretencioznost, iskrena i istinska želja da se hronološki isprati i osvetli jedan životni put, bez hvale i nadmenosti. Autorka je u onoj fazi kada se najviše razmišlja o *ostavljanju traga*, onog traga o kome toliki njeni sagovornici umetnici svedoče na uzvišeni način, jer to je trag o postojanju, svakako, ali trag o hrabrosti i mudrosti da se postoji, o tome da se to postojanje mora voleti da bi se stvarno i duboko ispunilo smislom i ljubavlju... U tome je sadržana filosofija onog drugog dela njenog života, ispunjena porodičnom i profesionalnom srećom, jer je Branka majka troje dece i baka sedmoro unučadi, a više od četiri decenije objavljivala je tekstove u svim jugoslovenskim, srpskim i crnogorskim medijima, kao i knjige razgovora koje su njena prava ostavština i poruka novim generacijama.

A duh prvog dela života, koji se oseća na svakoj stranici njemu posvećenoj, jeste neki sanjalački optimizam, neko uverenje da se mora otići, uprkos svemu, čak i uprkos sopstvenoj porodici. To je duh jedne borbenosti koja se iskazuje kada se nađe naspram raznih sudbinskih udaraca i izazova, od ujeda zmijske, do obavljanja teških poslova. Jer toj mladoj ženi ništa nije teško, ona pomaže majci koja poput mnogih Crnogorki nema vremena da bude majka, jer mora da bude i otac, i oslonac porodice, i fizički radnik... Autorka bez ikakve drame daje opise te isto tako hrabre, uporne i borbene žene, kao što daje sliku jednog društva koje kao da se ne kreće, u kome kao da nema ni vazduha za disanje, ni vremena ni prostora za maštanje. Ali snovi uvek postoje... I ponekad, sve pokreću.

Veoma su dirljive scene koje kao da su ponovo zamišljene i odigrane u crno-beloj filmskoj tehnici, jer su iz tog vremena kada se, posle ratnih patnji i siromaštva, pojavljuje novi romantizam, nova osećajnost, pa učiteljica sa Bora odoleva zaljubljenim kolegama i sopstvenim osećanjima, ali i tajnim željama. Ona odbija u korenu razne ponude, jer oseća *da je nešto čeka...* Negde, na nekom drugom mestu.

Svoj svet Bogavac je izgradila nasuprot tome što je sve vuklo na to da on nikada ne postoji na stabilan način. Taj isti otac, koga zauvek nema, ipak je model za mladu učiteljicu - maturantkinju koja sanja da studira u velikom gradu: u njenom sećanju, ali i na fotografijama (jer otac je napredan i mnogo voli da fotografiše decu) vidi se da je to čovek izuzetne elegancije, otmenog duha i veoma obrazovan. Sjajno vlada francuskim i kao veoma mlad već ima ugovor sa čuvenom Srpskom književnom zadrugom u Beogradu da mu objave drame! Iako do toga nikada nije došlo, jedna sveska od 800 stranica (kada mu je bilo 24 godine) njegovih zapisa potvrđuje svu originalnost i nadarenost ovog izuzetnog čoveka koji će, i pored svega, biti i ostati veliki uzor, ideal posebno onoj od dece koja i sama bira da uči francuski i da preko tog znanja dobije stipendiju za boravak u zemlji u kojoj njen otac nije imao ni vremena ni sreće da bude makar samo jednom.

Iz tog sveta siromaštva mlada žena je bežala možda nesvesno misleći na očevu eleganciju: u njenim opisima raznih događaja, porodičnih okupljanja, igranki u vreme studija, lep izgled je zauzimao važno mesto. Opis je posebno precizan kada se radi o vrsti materijala od koje je bila napravljena njena haljina. I kod veoma važnih i dramatičnih dešavanja, autorka će skoro svaki put pomenuti i nešto u vezi odevanja ili će napomenuti šta se u određeno vreme posebno nosilo i bilo „u modi“. Jer uprkos nemaštini, uvek se nađe neko rešenje da čovek bude dopadljiv sebi i drugima. Otud sasvim izvesno potiče i ono držanje koje je

privuklo njenog budućeg supruga. Ljubav prema šivenju, prema modi, do „otkrića“ jednog od njenih najvažnijih modnih detalja - ešarpe, preko svega toga se vidi kako je ova borbena i odlučna žena (ali u sebi i za sebe veoma delikatna) prešla jedan veoma dug i simboličan put, onaj od neugodne staze do škole - do grada svetlosti i prestonice mode. Od jednog zabačenog kutka planete (koji ona s toliko nežnosti i ljubavi čuva u sećanju) - do filmskog festivala u Kanu i Salona knjige u Parizu! To nije bio osnovni cilj pisanja ove knjige, ali i to se nalazi u njoj, taj podsticaj za sve one koji se nalaze na nekoj od staza koje naizgled nikuda ne vode!

Osim tog istančanog osećaja za modu, Branka Bogavac je često i veoma duhovita, odnosno rado se seća i onoga što bi neko vrlo lako i namerno *zaboravio*. Jedna scena iz mladosti koju detaljno opisuje je u tom smislu posebno zanimljiva, kada stanuje kod rođaka koji zatiču ćerku i nju u prevari, jer su išle na igranku, a to im je bilo strogo zabranjeno, kao isto tako smešna epizoda iz majskih dešavanja 1968. godine u Parizu i studentskih demonstracija, kada *strasno ubeđuje* demonstrante i njihove simpatizere da se inspirišu modelom jugoslovenskog samoupravljanja! U tome je još jedan značaj ove ispovesti, zato što se o sukobu dva modela života i društva ponekad i ne može govoriti *bez smeha*. Jer on je još jedna vrsta distance koju autorka na taj način ima i gradi prema sebi, odnosno prema onome što je uradila.

Drugi, pariski deo knjige, više je racionalan nego emotivan, manje sanjalački i više „dokumentaran“, skoro zvaničan, jer je ispunjen drugačije i kroz druge, a ne samo kroz projekciju sećanja na sebe u vremenu. Ona daje opis nekih od najvažnijih i najčudesnijih susreta, kao sa Borhesom, Sioranom, Ljosom, ne bi li i samoj sebi pokazala da je taj pređeni put zaista bio čudo, ali i da je to čudo postalo sastavni deo nje.

Kao da su događaji iz ličnog života ovde postali manje važni, ona samo navodi, nekad „surovo“ biografski, period francuskih studija, zatim rad u Jugoslovenskoj školi, mesto direktorke Kulturnog centra Srbije i Crne Gore u Parizu, na kome je za kratko vreme od dvadeset meseci organizovala veoma mnogo događaja... I tako, bez polemike, pokazala kako su kritike na njen račun bile neosnovane i zlonamerne.

Ali za nju, ono glavno su bili susreti s piscima, rediteljima, slikarima, vajarima... Zbog toga je i želela da malo *više opiše okolnosti* pod kojima je dolazilo do njih, kao i neke potpuno neverovatne epizode, poput one kada je otkrila da ceo razgovor sa Sioranom jednostavno nije snimljen! Novi, specijalno za to kupljeni magnetofon je otkazao! Opet je bila neophodna neka magija, pa

da dođe do novog razgovora, koji je preko naše štampe stigao u Rumuniju, a potom preko nje i u Francusku u knjigu *Intervjui sa Sioranom* i najzad u prestižno izdanje *Quarto Gallimard* i sveske *L'Herne* posvećene slavnom misliocu. Ili susret s čuvenim sineastom Paradžanovim, koji joj daje intervju u kupatilu svoje hotelske sobe, dok ga u njoj čeka čitava svita novinara – za koje kasnije neće imati nimalo vremena!

Sve to zahvaljujući upornosti i posvećenosti one iste osobe koja je još u Crnoj Gori znala da će da ode, toliko je osećala da je nešto vuče, i tome je umela da se preda s uverenjem i snagom. Kao i divljenje prema *veličini*, prema onima koji su Sudbinu gledali pravo u oči i sačuvali ljudskost u najtežim uslovima. Oni su joj još jedna od njenih zvezda vodilja, kao što je to u detinjstvu bila za nju Marija Kiri, čiju biografiju je čitala dok je čuvala ovce i maštala da postane kao ona. To divljenje je bilo kao neki čudesni pokretač, stvaranje volje da se približi onima koji su pokazali *da moć unutrašnje snage* i uverenja može da spase ljudskost u pojedincu i u jednom vremenu.

U knjizi *Susret je najveći dar* sve je jednako važno, i Kanski festival, čiji „dekor“ nam opisuje kroz podsećanje na njeno višegodišnje praćenje ove manifestacije, kao i neke studentske proslave u vreme mladosti s puno snova i iluzija. Za razliku od jednog od njenih prestižnih sagovornika (Siorana), koji se pitao sa koliko je to iluzija morao biti rođen, kada svakoga dana gubi po jednu od njih, Branka Bogavac je bila *radikalni optimista*, što je jedno lepo otkriće na osnovu ovih stranica. Jer može se biti optimista i ne biti siguran u sebe!

Dirljivo je kada ova dama s ešarpom, koja izgleda kao da se neustrašivo i neoborivo kreće po svojoj zvezdanoj stazi, poveri velike strahove kada je trebalo da se približi onima *najvećima*. Kada svojom legendarnom upornošću i *magičnim slučajem*, ipak dođe do Horhe Luisa Borhesa, i kada je on preko Marije Kodame poziva na ručak u njihov hotel, ona misli da je to za nju prevelika čast i jedva se usuđuje da prihvati – doručak. To je njeno poštovanje i skromnost koje je zadržala iz Crne Gore i pored upornosti i volje s kojima je sve ili skoro sve uspevala da dosegne. Kao što je zanimljivo kada nam otkrije kako je nobelovka Nadin Gordimer nosila upravo njenu ešarpu na važne događaje, kao kada je bila član žirija Kanskog festivala, ili kada je pratila Nelsona Mendelu na dodeli Nobelove nagrade za mir. Sličan poklon je dobila i Marija Kodama, a Borhes je rukom pažljivo pipao materijal.

I u opisu tih posebnih sećanja bivša maturantkinja-učiteljica sa Savinog Bora je ostala pomalo povučena i nepoverljiva prema sebi, onakva kakva je bila dok je živela u tom kraju, i pored odlučnosti koja je oduvek bila njena najveća

snaga. To kod nje ide *zajedno*. Kao da je u svakoj prilici uvek iznova morala da osvoji svoje mesto. To je nešto što je donela sa sobom i što nije zaboravila ni posle toliko godina u Parizu. Jer Branka Bogavac je naravno Crnogorka, ali je bila i ostala Jugoslovenka, ona koja je svugde objavljivala tekstove i imala prijatelje. Upravo je *njenim prijateljima* na neki način posvećena ova knjiga, posle onih najbližih kojima je početno i sasvim intimno bila namenjena. Kao što smo to već приметili, sama sećanja su je dovela do ovakve ispovesti, a ne toliko njena namera ili želja.

Zvaničan biografski deo završava se pominjanjem njenog francuskog priznanja, *Ordена viteza umetnosti i književnosti*. Ona ne krije veliko oduševljenje što je nagrađena, posebno zbog činjenice da je to za tekstove koji su objavljivani u njenoj zemlji rođenja, a odnose se kako na francusku, tako i na svetsku umetnost i kulturu. Jer je zaista bila i ostala verna svojoj zemlji i svom poreklu, kao što je ponosna na ovaj francuski duh kojim je prožeta i što je ostvarenje onog dalekog sna iz detinjstva (njenog, kao i njenog oca). I nekog zaveta ocu koji nije imala vremena da mu poveri. Iz obimne arhivske građe koju je sakupila tokom decenija bogatog rada ona je izdvojila neke reakcije pisaca, kritičara i kulturnih poslenika koji su odavno svedočili o značaju njenog rada. Njeni *Razgovori u Parizu*, objavljeni u više tomova, istinsko su svedočanstvo istovremeno veličanstvene i tragične dimenzije ljudske egzistencije koja stoji u srcu istorijske i antropološke *Drame XX veka*.

A nije zaboravila da i ovde, gotovo na ceremonijalni način, reč opet prepusti drugima, kao što je to bilo u celom njenom profesionalnom životu: umetnici i pisci su ti koji će opet, makar i na kratko, dopuniti i ulepšati njenu ispovest. Jer oni imaju tu *moć*, jer njihova reč je velika i sveta...

Jer je i naš život samo jedan citat.

Branko Maširević
Pariz, marta 2019.

Pišem
da ne zaboravim
odakle sam

„Ostavljam vam u nasljedstvo ove stranice“

Ako želimo da pišemo, to je zato što posjedujemo radoznalost za život.

GAO SIDIJAN

Čitam Markesovu autobiografiju *Živjeti život da bi ga pričali*. Knjiga me oduševljava. Koliko je to svestrano bogat život! Nijesam još došla ni do njegove mature, a Markesov život je već toliko ispunjen događajima, doživljajima, peripetijama, da ga je samo taj dio mogao učiniti piscem.

Kada se osvrnem na moj život, vidim koliko je siromašan i čudim se kako sam uopšte stigla dovdje. Ili ukratko: moja jasna sjećanja počinju s moje četiri godine, na početku rata, kada bježimo od kuće sa Bora i četiri godine boravimo u izbjeglištvu, seleći se iz mjesta u mjesto, ili od nemila do nedraga. Za to vrijeme, spolja gledano, ništa mi se ne događa. Na samom početku osnovne škole brigu mi zadaje *post* koji mi slabo polazi za rukom, zbog pričešća.

Otac je nestao u ratu i majka se, kao izbjeglica, borila za preživljavanje i školovanje petoro djece. Godinu prije povratka našoj kući na Boru, poslala sam u školu. O njoj nikakve uspomene nemam, izuzev da smo prvih dana, kad bi učitelj ušao, ustajali i, prekrstivši ruke, svi zajedno recitovali *Oče naš, iže jesi*, na staroslovenskom. To je trajalo samo nekoliko dana...

U proljeće te školske godine (1945) vratili smo se kući, na Bor. Tada i tu nastaju ozbiljne obaveze. Trebalo je baviti se stokom, a preko ljeta poljskim radovima. I to se ponavljalo sve do mature, odnosno do završetka fakulteta. U gimnaziji, pored truda za dobar uspjeh, ništa se nije događalo, jer u skladu s tadašnjim vaspitanjem, nije trebalo „skitati“, niti se „zabavljati“ (imati momka), niti imati ljubavne avanture. Taj gimnazijski zalet se nastavio i na fakultetu. I kad pogledam unazad, život je počeo tek u Parizu, sa dvadeset šest godina! Markes je do tada preživio nekoliko života i prikupio materijal za sve svoje fantastične priče.

Možda sam imala sreće što sam naišla baš na tu knjigu o Markesovom životu da bih uvidjela moje siromaštvo. Ponekad i upoređenje može da nas obavijesti i obogati. Ali i ja se slažem s ovim što kaže francuski nobelovac, kineskog porijekla, Gao Sindiđan: *Čini mi se da je sve plod slučaja...* Ta knjiga je i zabavna i zanimljiva, a i *strašna kao i sam život*, kao i sve *dobre* knjige. U njoj Markes izvanredno opisuje kako je postao pisac, ali nikad ne zaboravlja da se na svoj račun našali, da se izloži samoironiji, čime sve ukrasi i udovolji čitaocu. Opisuje faze kroz koje je prošao i kako su mu prijatelji, koji su rano uočili njegov spisateljski talenat, pomagali dajući mu knjige da se *spremi* da *postane pisac* i volju da

to ostvari. Da i sâm *doživi i preživi život* da bi ga *pretvorio u priču*. Pročitala sam mnogo knjiga, ali ništa tako fantastično, a iz života izvađeno.

Za moju ovako zamišljenu knjigu, u ovo kasno životno doba, *pisanje* je jedini način da se prisjetim prošlog života i pokušam da pohvatam ono što je preostalo od zaborava. Vrijeme leti i brzo briše daleke uspomene, pa ne znam koliko ću uspjeti da nešto povratim. I riječi Česlava Miloša kojim žali „što je suviše ljudi zatrpalo bez ikakvih pisanih tragova“, hrabre me pomalo, pa nastojim da poslušam velikog pisca i ubijedim sebe da treba da ostavim *pisani trag* o vlastitom životu koji, u stvari, kroz mene postaje mnogostruk. Da bismo to postigli, „pisanje je neophodno“, tvrdi Gao. „Ono što je napisano uvijek je tu,“ potvrđuje Fransis Ponž. A Miraš Martinović konstatuje da je napisano vanvremensko: „Knjiga je jedino čovjekovo djelo pred kojim su nemoćni smrt i vrijeme.“

Naslov knjige *Susret je najveći dar* odnosi se najprije na moje *susrete s velikim ljudima*. Ljudi koje sam imala sreću da *sretnem, darivali* su mi svoje riječi – onako – za ljudsku ljubav, za ljubav susreta, za moju ljubav za njihove knjige i njihove riječi, jednostavno, *poklonili* su mi ih, a ja ih, s moje strane, prenosim svima onima koji vole da čitaju, koji vole knjige. Tako *moj susret* s tim ljudima postaje *mjesto rasprostiranja* njihovih riječi, mjesto odakle će one otići još dalje, do drugih ljudi i stići do onih koji će ih primiti kao darove koji će ih obogatiti. I to *rasprostiranje* njihovih *poklona* je *moje uzdarje za njihov dar*. Naslov se *takođe* odnosi i na *sve susrete* s prijateljima kao i dobronamjernim ljudima za koje *Drugi* nešto znači. *Ima li išta ljepše od susreta s čovjekom?!*

Ovdje se često pominje *susret*, ali pravi moji susreti se nalaze u mojim knjigama razgovora. Na kraju ove knjige ima *Nekoliko susreta s velikanima* gdje se opisuje samo način kako sam srela te ljude.

U ovoj knjizi ima i raznih *citata*. Prije svega, to su *riječi mojih sagovornika*, riječi *zbog kojih se i sretamo*, riječi *dragocjene* i pametne - za pamćenje, zato su i citirane. Tu su *takođe* i *citati* ljudi – *predstavljajuća*, kako se to danas kaže, koji govore o mojim knjigama ili o meni, pa su zato *dvostruko* dragocjeni: prvo, zato što su se oni potrudili da ih smisle i napišu i, drugo, zato što želim da se i ti ljudi nađu u mojoj knjizi najviše zbog njih samih, zbog ljepote njihovih misli i zbog moje zahvalnosti prema njima. Oni su dio moje biografije. Neka postoje tu da ih i drugi čitaju. U ovoj knjizi ima i mnogo *imena*. Pa, to je knjiga o *susretima*. A ljudi su svi s imenima.

Željela sam da napišem knjigu koja će obuhvatiti moje djetinjstvo, gimnazijsko školovanje, fakultet u Beogradu, porodicu, Pariz i drugi fakultet u njemu, udaju, djecu, *susrete sa svjetskim velikanima*, s našim umjetnicima, kao